

“BIRAKIN BÖCEK YESİNLER”– GIDALAR VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ*

“Let Them Eat Insects” – Food and The Future of Capitalism

Luca Lombardi

Çeviren: Cem Yarar

Kısa bir süre önce FAO¹ tuhaf bir fikir içeren bir rapor yayımladı: "Kitlesel açlıkla mücadele için insanları böcek yemeye ikna edin." Aslında böcek yemeden de herkesi beslemek mümkün. Bunu engelleyen ise bizatihi "pazar"ın kendisi, yani kapitalizm.

Giriş: Malthus Geri Döndü

Yaklaşık iki yüzyıl kadar önce Malthus, yoksullara yardımcı olmak için yanlış bir fikir ileri sürdü: Doğa herkese yetmeyeceğinden, yoksullar aç bırakılmalıydı. Aralarında Marx ve Engels'in de olduğu pek çok düşünür, bu "teori"nin saçmalığını açığa vursa da bu fikri pratikte asıl reddeden, bizatihi burjuvazinin kendisi oldu. Zira patronların tarlalarda, savaşlarda, madenlerde ve fabrikalarda kullanmak için çok sayıda emek gücüne ihtiyaçları vardı.

Yıllardan beridir kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılamak için nüfus artışını destekleyen bir propaganda yürütülmektedir. Sağlık hizmetlerinde, aşılama ve daha pek çok alanda yaşanan gelişmeler, kapitalizmin işgücüne

duyduğu açlığı gidermesine yardımcı oldu. Fakat kapitalizmin dünya ölçeğinde çürümeye yüz tuttuğu günümüzde, Malthus'a yüz seksen derece dönüş yapıldı! Aşırı nüfus artışı tehlikesine yapılan vurgu ile yaşamın nahoş gerçekliğini düzenlemek için gereken her şeyi yapma ihtiyacına yönelik propagandaya tekrar başlandı. Bu yeni başlangıcın en çirkin tarafı, söz konusu propagandaların çoğunlukla kendinden menkul sol entelektüellerden geliyor olması. Sloganları ise

şu: "*Dünyayı insanlıktan kurtarmalıyız*". Esasında bu yeşil politika kılığına bürünmüş sertlikten başka bir şey değil.

Anlaşılan o ki 200 yıllık bilimsel kanıtlar, Malthus'u çürütmeye yetmedi. Malthusçular, dünya nüfusunun önce bir, sonra iki ve en son olarak da üç milyara ulaşmasıyla Armageddon'un² başlayacağını iddia ediyorlardı. Birleşmiş Milletler (BM) istatistiklerine göre şu anki dünya nüfusu 2050'ye kadar 9 milyara ulaşmış olacak. Bu tahminlerin öngörü gücünün zayıf olduğu gerçeği bir tarafa, ileri sürülen bu rakam gıda üretiminin talebi karşılayabilmek için 40 yıl içinde kabaca % 50 artacağı anlamına da gelmekte. Bu ise sayısal olarak konuşursak, yıllık birleşik büyüme oranının % 1'den daha fazla artmasıyla mümkün olabilir.

Buradaki sorun, yeryüzünde yaşayan insanların sayısı değildir. Sürdürülemez olan kapitalizmin, Dünya'ya ve doğal kaynaklara yönelik yaklaşımıdır. Dünyayı mahveden insanlardan ziyade, kapitalizmin ve aşırı kâr isteğinin hayatı sürdürülemez kılmasıdır. Bu ise görünüşte birbirinden bütünüyle farklı olan küresel ısınma, obezite, ormanların yok edilmesi veya deli dana hastalığı gibi sorunlara neden olur. Bütün bu sorunlar bize zamanın giderek daralmakta olduğunu göstermektedir. Kapitalizm varoldukça çevre de daha fazla tehlikede olacağından, bu sistemin yok edilmesi de acil bir görev olarak beklemektedir.

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere nüfus artış oranı aslında sürekli olarak düşmektedir.

Tablo1

Nüfus artışı (Yıllık %)	1979-1999	1989-1999	1997/99 - 2015	2015-2030	2030-2050
Dünya	1,6	1,5	1,2	0,9	0,6
Gelişmekte olan ülkeler	1,9	1,7	1,4	1,1	0,7
Endüstriyel ülkeler	0,7	0,7	0,4	0,2	0
Geçiş ülkeleri	0,5	0,1	-0,2	-0,3	-0,4

Bilim ve teknoloji açısından bakıldığında, küresel olarak şu anki nüfustan bile daha fazla sayıda kişiyi besleyecek kadar gıda üretilebilir. Ancak şu anda bu gerçekleşmiyor ve yapmamız gereken, bunun nedenlerine odaklanmaktır. FAO raporunda, "İnsanlık, 800 milyondan fazla kişiyi

(gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yüzde 17'sini, sahra altı Afrika'nın yüzde 34 kadarını ve bazı ülkelerde daha fazlasını) etkileyen kronik gıda yetersizliği çıplak gerçekliğiyle yüzleşmeli" denmekte [\[2\]](#).

Bunun, doğa kanunlarıyla falan hiç bir ilgisi yok. Çünkü sorun, dünya halklarına empoze edilen politikalaradır. Nüfuslarının büyük bir kısmı açlıkla karşı karşıya olan pek çok ülke borçlarını ödemeleri için muazzam miktarlarda gıda ihraç etmeye zorlanmaktadır. Örneğin Gambiya, Sri Lanka gibi ülkeler, bir taraftan kendi tarımsal üretimlerinin yaklaşık % 60'ını ihraç ederken diğer taraftan da net tahıl ithalatçısı durumundalar. Banka kârlarında on yıllardan beri yaşanan artış, tam anlamıyla insan hayatı pahasına gerçekleşti.

Gelişmekte olan ülkeler, tefecilerine sadece parasal ödemeler yapmaya zorlanmadılar; aynı zamanda ekonomi stratejilerini değiştirmeleri de talep edildi. Gıda bakımından kendi kendilerine yeterli olmaları yerine dünya pazarı için kahve, çiçek gibi ürünleri yetiştirmeye zorlandılar. Elbette bu durum, dünya pazarlarının adil ve rekabete açık olduğuna ilişkin gülünç fikre dayanıyordu. Sonuç ise tam bir felaket oldu. Yoksul ülkelerin ticari ambargoları, iktisadi araçlar kullanarak rekabette öne geçemeyen emperyalist şirketler lehine silah zoruyla kaldırıldı. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise yasal ve ticari ambargolar kullanıldı. Batılı şirketlerin yüksek üretkenliği ile bunların (IMF, Dünya Bankası gibi) uşaklarının rolü "gelişen" ülkeleri açlığa mahkûm etti.

Çokuluslu şirketlerin benimsediği yöntemler, sadece yoksul ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de açlığa mahkûm ediyor. Örneğin büyük bir gıda ihracatçısı olan ABD, kendi nüfusunu kolayca ve hatta gereğinden fazla besleyebilir. Ancak ABD Tarım Bakanlığı'na göre 2012'de yaklaşık 18 milyon hane yetersiz beslenirken 7 milyon hane de çok düşük gıda güvencesine sahipti [\[3\]](#). Bu durumda halen ABD tarımının ABD vatandaşlarını besleyemediğini söylemek mümkün mü?

Ayrıca bir de atık sorunu var. Gıdaların %30 ila %50'si çöpe gidiyor[\[4\]](#). Bu sayı, yeryüzündeki herkesi beslemeye yeter de artar bile. Dahası atıklar sadece teknik bir sorundan ibaret olmayıp, örneğin gıdaların nasıl taşındığıyla da ilgili. Aynı zamanda bu bir fiyat ve pazar stratejisi. Milyonlarca ev boş halde dururken evsiz insanlar ordusunun mevcudiyeti nasıl ki kapitalizmin bir

özelliği ise aynı şekilde kârları artırmak için ihtiyaç duyulan ekilmemiş tarlalar, fiyatların yükseltilmesi için imha edilen ürünler de tamamıyla kapitalizme içkin bir durum.

Atık sorununu bir tarafa bırakırsak ürünlerin basit artışı, kapitalist bir sistemde bile, nüfus artışını karşılamaya haydi haydi yeter. Sorun, çevreyle en ufak bir bağdaşıklığı olmayan kapitalizmin insanlığı besleme tarzıdır. Yani sorun nüfus artışı değil, kârdır.

Ne Yersek Oyuz

Bana ne yediğin söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim – Brillat Savarin

Klasik iktisat derslerini aldığımız günlerden beri biliyoruz ki ücretler, işçi sınıfının yeniden üretim maliyeti olarak ele alınır. Söz konusu bu maliyetler düştükçe ücretler de düşer ve dolayısıyla kârlar daha da artırılabilir. Bu nedenledir ki kapitalizmin daha ilk günlerinden beri burjuvazi, işçilerin hayatta kalması için gerekli olan metaların ucuzlatılmasına yönelik sürekli bir savaş yürütmektedir. O zamanlar "düşük maliyetler" kavramı henüz icat edilmiş olsa da bu fikirde yeni olan bir şey yoktur. Bilakis, bu durum işçilerin olağan yaşam tarzı olarak varsayılmaktadır. Gıdalar ise bu manzaranın sadece bir yönüdür. Yüksek kaliteli gıdalarla beslenen işgücü, düşük kaliteli gıdalarla beslenenlerden çok daha pahalıdır. Yani düşük kaliteli gıdalar kullanılarak kârlar artırılmaktadır.

Korkunç sonuçları olan kâr arayışının insanlığa etkisi çok büyüktür. Örneğin, sığırlar oldukça kötü koşullarda barınmaktalar ve bu kötü koşullar, onlar için olduğu kadar bizim için de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Daracık mekânlarda yaşamak zorunda bırakılan hayvanlar, hareketsiz kaldıkça zayıf düşüyorlar ve bunun neticesinde daha hızlı büyümeleri için vücutlarına hormon ve antibiyotikler zerkediliyor. Tıpkı insanların besinlerinin olduğu gibi hayvanların besinlerinin de daha ucuza üretilmesi gerekiyor. Öyle ki ot yiyerek beslenen bu hayvanlar doğalarına tamamıyla aykırı olarak [5], barınaklardan satın alınan kedi ve köpeklerin de aralarında olduğu ölü hayvanlardan yapılmış yemlerle besleniyorlar. En iyi durumda bile bu hayvanlar, düzgün bir şekilde sindiremedikleri tahıllarla beslenmekte ve bunun sonucunda da çok fazla metan salınımına neden olmaktadır.

Bu önemsiz bir husus değildir; çünkü metan salınımının yarıdan fazlası tarımsal faaliyetlerden kaynaklandığından iklim değişikliğinin bir nedeni de budur. İronik olan, bu durumun gelişmekte

olan bazı ülkelerin gıda ithalatına bağımlılığını daha da artırmasıdır. Ziraat ilaçları ve diğer başka unsurları da dikkate aldığımızda, meyve ve sebzelerdeki durumun da benzer olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, gıdaların saklanma süresini uzatıp tatsız tuzsuz hale gelmeleri pahasına daha uzun sürelerde tüketilebilmelerini mümkün kılmak için nitelikleri değiştirilmektedir. Öyle ki gerek meyvelerin gerekse etlerin besleyicilik özellikleri hızla azalmaktadır.

İkinci olarak çevre sömürüsü artık sürdürülemez bir hale gelmiştir. Örneğin, Avrupa'da satılan balıkların çoğu AB dışındaki karasularında avlanmakta ve böylece aşırı avlanma, yerel balık stoklarını hızla tüketmektedir. Diğer pek çok denizde de benzer durumlar söz konusudur. FAO'ya göre yüzyılın sonunda, okyanuslardaki balık rezervlerinin üçte biri aşırı avlanmaya uğramış, tüketilmiş ve azami sürdürülebilir verimlilik düzeyinin üzerinde sömürülmüştür. Zira balıkların yakalanma şekli, evet kârlılığı sağlamakta ancak diğer taraftan da ekosistemi büyük bir yıkıma uğratmaktadır. Bütün bunlarsa üretim miktarıyla bağlantılıdır. Tekneler büyüdükçe okyanusa verilen zarar artmakta ve bu kısır döngü böylece sürüp gitmektedir.

Üçüncü olarak, bir de ölçek sorunu vardır. Ölçek ekonomisine ulaşma isteği o hale geldi ki artık büyük şehirlerle kıyaslanabilecek derecede devasa sığır çiftlikleri kuruldu. Mezbahalar o kadar büyük ki kuruldukları kentin tamamında baş ağrısına ve diğer hastalıklara yol açan korkunç kokulara neden olmaktadır. Dahası domuz atıklarından kaynaklı sızıntılar, gerek büyüklük gerekse neden oldukları zararlar açısından devasa petrol sızıntılarıyla karşılaştırılabilir düzeydedir. Daha vahimi ise sığır çiftlikleri arttıkça ormanların yok oluşu da hızlanmaktadır. 1990'lar boyunca, dünyanın kaybettiği ormanlık alanın miktarı, yıllık 9,4 milyon hektardır; yani Belçika'nın yüzölçümünün üç katı! [6]

Modern gıda üretimi koşulları çalışanlar bakımından da son derece kötü bir haldedir. Kaldı ki yoksul ülkelerdeki ya da Doğu Avrupa'daki veya ABD'deki göçmen işçilerin sömürüldüğü çiftliklerden falan da bahsetmiyoruz. Mezbahaların içindeki çalışma şartları, Dante'nin İnferno'sunu andıracak şekilde, yüzlerce işçinin tıpkı hayvanlar gibi alt alta üst üste bir arada olduğu, ayaklarının kan denizi içinde yüzdüğü bir haldedir. Dahası kesim hızlandıkça iş kazaları da artıyor. Ürünlerin kalitesine bakıldığında hayvanlar tam anlamıyla, kendi dışıkları içinde kesilmektedir. İşte insanların yedikleri etler bunlardır!

Yoğunlaşma sadece hayvanların hangi koşullarda yaşadıklarıyla ilgili olarak artmıyor. Kapitalist sistemdeki her ekonomik sektör sürekli bir yoğunlaşma süreci ile karşı karşıyadır. İlk başta küçük firmaların katılımıyla oluşan sektörler, kısa bir süre içinde çokuluslu bir kaç büyük firma tarafından ele geçirilirler. Aynı durum, bu büyük firmalarla rekabet edemediğinden şehre göç etmeye zorlanan yoksul ve gelişmiş ülkelerde yaşayan milyonlarca çiftçinin bulunduğu tarım sektörü için de geçerlidir. Tarımsal kimyasallar üreten en büyük on şirket, küresel pazarın % 81'ini, dünya tohum pazarının % 37'sini farmasötik/veterinerlik pazarının % 43'ünü kontrol etmekte [7]; daha buna benzer pek çok veri sunulabilir.

Üretim tarafına bakıldığında ise ABD'deki domuz eti pazarının yarısını, sığır eti ambalajlanmasının % 80'ini ve domuz eti ambalajlanmasının da % 60'ını dört şirketin kontrol ettiği görülmektedir. Benzer bir durum, Wal-Mart gibi büyük süpermarketlerin hâkimiyetindeki dağıtım zincirlerinde de mevcut. "Serbest piyasa"dan bahsetmek saçmalık derecesinde komik. Çünkü küçük çiftçiler, büyük şirketlerin dikte ettiği fiyatlardan satış yapmak zorunda bırakılmaktalar.

Türev piyasalarda yaşanan gelişmelerle birlikte vadeli işlem fiyatlarının dahi, kârlarını artırmak üzere büyük şirketler ve bankalar tarafından belirlenmesi mümkün hale gelmiştir. Tarım sektöründeki ve genel olarak ekonomideki büyük tarımsal işletme tekelleri ile büyük bankaların hâkimiyeti, 37 yoksul ülkede yaşanan açlık isyanlarının gerçekleştiği 2008 yılında başlamıştır. Birkaç ay boyunca pirinç, soya ve buğday fiyatları iki katına çıkarken yoksul ülkelerdeki gıda tüketimi, ücretlerin % 50 ilâ % 60'ına ulaşmıştır. Bütün bunların, bankaların ve büyük tekellerin kârını maksimize etmek dışında, nüfus artışı veyahut da gıda üretimiyle bir ilgisi yoktur.

Kapitalist sistem sadece şirketlerin pazar paylaşımındaki yoğunlaşmayı ifade etmez. Üretimin, kapitalist sömürüye en uygun hale getirilmesini sağlayacak ürünlere ve hayvanlara yöneltilmesini de amaçlar. Bölgesel farklılıklar süreç içerisinde yok edilerek tüketim payını artıracak ürünlere yönelinir. Örneğin 1997-1999 yılları arasındaki küresel tahıl tüketiminin yüzde 31'ini buğday oluşturmuştu. Günümüzdeki miktarlar bunun çok daha üzerindedir ve kuşkusuz bu durum insanlık için ciddi bir tehlikedir.

Yoğunlaşma, büyük reklam kampanyalarının, insanlığın kentlileşmesinin, tarım sektörünün çokuluslu şirketlerinin hâkimiyeti vb. sonucunda her gün aynı şekilde beslenmemiz anlamına geliyor. Öyle ki artık hepimiz hemen her gün aynı şekilde beslenir olduk. Bu duruma pek çok "çevre dostu" entelektüel de işaret etmekte: Asyalı orta sınıflar daha fazla et tükettikçe bizler yok olacağız. Bir başka ifadeyle, kapitalist sistemde ekonomik büyüme bile bizatihi insan yaşamına bir tehdittir.

Fast Food Dünyası

Akşam yemeğinde yediklerimiz, kasabın, şarapçının ya da fırıncının merhametinin sonucu olmayıp onların şahsi menfaatleri sayesinde elde edilmiştir – Adam Smith

Gıda kalitesinin gitgide düşmesi kapitalizmin genel yönelimlerinden biridir. Bu yönelim, özellikle fast-food sektöründe niteliksel bir sıçrama yapmıştır [8]. Neredeyse her türlü üründe ucuz temel girdi kullanılan fast food endüstrisi, Endüstri Devrimi'ndeki İngiliz madenciliğiyle kıyaslanacak bir rol oynamaktadır. Fast-food sadece önemli bir ekonomik sektör olmayıp yoksul çalışanlarıyla, gündelik emekçileriyle, düşük kaliteli ürünleriyle günümüz kapitalizmini tanımlayan bir metafordur aynı zamanda. Çoğu Amerikan ailesi sadece müşteri olmaları nedeniyle değil, her 10 işçiden birinin bu sektörde çalışması nedeniyle de bunu doğrudan deneyimlemektedir. Ülkedeki en büyük özel sektör işletmesi olan fast-food dünyası, çalışanların ve tüketicilerin acımasız sömürsüyle de haklı bir şöhrete sahiptir.

Yıllardan beri fast-food sadece sokakları değil, ABD vatandaşlarının gündelik yaşamlarını da ele geçirdi. Çocuklar, bu tarz beslenmenin tam da olması gereken beslenme olduğuna inandırılmış ve okulların da buna yönelik eğitimin verildiği yerler olduğu düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak ve eğitime ayrılan kamusal kaynakların azaltılmasıyla, okullar bu firmaların sponsorluk taleplerini reddedemez hale getirilmiştir. Söz konusu bu özel sponsorlar öğrencilere eğitim materyalleri bile hazırlamış durumda ki bunların içeriğini kolayca tahmin edebiliriz. Kaldı ki bu durum sadece ABD ile de sınırlı değildir. Örneğin daha yakınlarda McDonalds, Roma'daki anaokullarında satış yapabilmek için izin aldı. [9].

Hayatın fast-foodlaşması, ölçek ekonomilerinin gücüne, yani gıdaların standartlaşması temeline oturmaktadır. Kapitalizmden önce her bölgenin kendi yöresel yemekleri mevcuttu. Lisandan kıyafetlere pek çok şeyde olduğu gibi, kapitalizm tek tip yeme-içme usullerine de sahiptir. Bir zamanlar binlerce farklı peynir çeşidi varken bu sayı önce yüzlere, sonra da onlara kadar düştü. Şu anda dünyanın hemen her yerinde bulunan fast-food zincirlerinde aynı şeyleri yiyoruz. Bunu sağlayabilmek için endüstri, gıda üretimini köklü değişikliklere uğrattı. Artık söz konusu olan doğallık ya da aşçılık yeteneği falan değil, bir takım kimyasal işlemlerdir!

Çalışma koşulları kötüleştikçe ve gıdaların kalitesi düştükçe ortaya korkunç sonuçlar çıkmaktadır. *Super Size me*³ filminde de gösterildiği üzere endüstrinin kârını sürekli artırmaya çalışmasının insan sağlığına hiçbir faydası yoktur. ABD vatandaşlarının değişen vücut yapıları, fast-food endüstrisinin ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesidir. On yıllardır süren fast-food hâkimiyetinden sonra ABD çalışan sınıfı, kelimenin tam anlamıyla kendi ağırlıklarının altında ölmeye başlamışlardır. Aslında yeryüzündeki en obez halklar arasında olan Amerikalıların, üçte ikisi aşırı kilolu ve % 20'si de obezdir. Bu rakamlar 30 yıl içinde ikiye katlanmıştır[10] ve halen şeker hastalığı gibi yan etkilerle birlikte giderek artan bir trend söz konusudur. Obezitenin neden olduğu ölümlerin sayısı yıllık 300.000 civarındadır. Obezite, "*askere alınan erkeklerin yüzde 20'si, kadınların ise yüzde 40'ı aşırı kilolu*" diyen Pentagon için bile sorun oluşturmaya başlamıştır [11].

Obezite, ABD kapitalizminin son bir kaç onyılda temel eğilimlerinin sonucudur. Özellikle reel ücretlerdeki düşüş, aileleri evlerinde sağlıklı yemekler hazırlamaya ayıracakları vakti azaltarak daha fazla çalışmaya sevk etmektedir. Dahası devlet okullarına ayrılan ödeneklerdeki kesintiler, okulları yüksek kaliteli gıdalar yerine fast-food'a yöneltmektedir. Fast-food'un hâkimiyetini artıran bir diğer unsur da yoksulluktur: ABD'deki çocukların yüzde 50'si çocukluk dönemlerinde bir şekilde ücretsiz gıda yardımı almaktalar. Ücretsiz gıdaların ise yüksek kaliteli olmadığını söylemeye elbette gerek yok.

Fast-food endüstrisince her türlü araç kullanılarak yürütülen bir savaş söz konusu. "Bilimsel" açıdan bakıldığında, obezite salgınının bir takım "genetik" nedenlerle ilişkili olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Oysa obezitenin yakın zamanlarda ve bu kadar geniş bir ölçekte ortaya çıktığı

düşünüldüğünde bu iddia oldukça komiktir. Ayrıca, fast-foodlarla bir arada düşünülemez olan düşük karbonhidratlı diyetlerin canavarlaştırılması da söz konusudur. Fakat asıl ironik olan, hangi gıdaların bizim için kötü olduğuna alıştırmış olmamız. Modern tıp biliminin başlangıcından 1960'lara kadar bütün araştırmacılar, fast-foodların içeriğini oluşturan maddelerin insanların kilo almasına ve hasta olmasına neden olduğunu ortaya koymuştu [13]. Fakat ne zamanki fast-food endüstrisi hâkimiyet kazanmaya başladı, bilim insanları pozisyonlarını birden değiştirerek tahılların, sodaların ve fast-food restoranlarında bulunan her türlü gıdanın aşırı tüketimine meşruiyet sağlar bir konuma sürüklendiler. Tıpkı diğer sektörlerde olduğu gibi burada da kuralsızlaştırma, kârları artırmak için kullanıldı. Kamu kurumları etkisizleştirilerek dünyanın nasıl besleneceğine endüstrinin karar vermesi mümkün hale getirildi.

Kültürel açıdan bakıldığında ise endüstrinin, bir takım akılcı ideolojik propaganda kampanyaları yürüterek (örneğin "şişmanlık güzeldir" vb. gibi) keyfilik içeren davranışları, bundan en fazla etkilenen kesim olan yoksullara pompaladığı görülmektedir. Bunun altında yatan düşünce, mutlu olmak için zayıf ve formda olmanızın gerekmediğidir. Doymuş yağ ve şeker yönünden zengin olan fast food ürünleri, uyuşturucuya benzer bağımlılık etkisine sahip olduğundan yoksulluğun arttığı dönemlerde bir nevi müsekkin (yatıştırıcı) olarak da kullanılmıştır. Aileler çocuklarına daha az zaman ayırdıkça, psikolojik olarak çocuklarının istediği her şeyi (ve tabii en ucuzlarını) yemelerine izin verir hale gelmişlerdir. Ailelerin etkisinde kaldıkları bir diğer propaganda da şudur: *"çocuklarınıza ne yemeleri gerektiğini öğretmeye kalkmayın, bırakın neyi istiyorlarsa onu yesinler."* Gıda tüketiminin yıkıcı modelleri, büyük bütçeli reklamlarla halka empoze edildi. Sağlıklı beslenmeye ayrılan devlet bütçesi ise gülünç düzeydedir. Çocukları hedef alan reklamlar bilhassa tehlikelidir. Şunu da eklememiz gerekir ki bu sektörün lobi faaliyetinin tek bir rakibi bile bulunmamaktadır. Çocuklar şişmanlamaya başladıkça kıyafetleri de büyümekte ve eğlence endüstrisi, obez rapçileri kullanmaya başlamaktalar. Endüstrinin yaptığı insanların sağlıklı olmasına yardım etmek yerine, dünyayı obeziteye alıştırmaya çalışmaktan ibarettir.

Bu endüstrinin yükselişi, yukarıda bahsettiğimiz trendlerde de bir artış anlamına gelmektedir: hayvanların yaşam kalitesinin düşmesi, mezbahalardaki çalışma şartlarının kötüleşmesi, ormanların yok edilmesi ve de obezite. İşte bütün bunlar, modern gıda endüstrisinin ve FAO'nun geliştirmekte olduğunu varsaydığı tarımın arka planını oluşturmaktadır.

FAO'nun Raporu

Daha önce de bahsettiğimiz üzere FAO, dünyanın böcek yemeye hazır hale getirilmesi gerektiğinin vurgulandığı bir rapor yayımladı [14] ve bu fikri yaygınlaştırmak için bir de web sitesi oluşturdu [15]. 2008 yılında ise yenilebilir böcek potansiyelinin açıklandığı uluslararası bir toplantıya sponsor oldu. Aslında fikir mantıklı gözükmekte: Dünya nüfusu artıyor, hızlı kentleşme nedeniyle ekilebilir topraklar hızla azalıyor, okyanuslar aşırı avlanma yüzünden tüketiliyor ve iklim değişikliği geleneksel tarıma zarar veriyor. Bu nedenle, Marie Antoinette'nin o ünlü (muhtemelen sonradan uydurulan) sözünü birazcık değiştirerek şunu söylememiz gerekiyor: "*böcek yesinler!*" Prenselerin ta o zamanlar pasta yesinler diye sunduğu önerinin, günümüzde "böcek yesinler" haline dönüşmesi, yüzyıllardır işlerin ne kadar kötü gittiğini de gösteriyor aslında.

Söz konusu rapora göre yeryüzünde 1900'den fazla yenilebilir böcek çeşidi mevcuttur ki hâlihazırda bunların yüzlercesi pek çok ülkede gıda olarak tüketilmektedir. Esasına bakılırsa, 2 milyara yakın insan, çeşitli böcekleri pişmiş ya da çiğ şekilde düzenli olarak tüketmektedirler. Bu böceklerin büyük bir kısmı, sıradan etlere kıyasla proteinler, lifler, sağlıklı yağlar ve temel mineraller bakımından oldukça zengin bir besleyicilik niteliğine sahiptir. Nitekim raporu kaleme alanlar da "*böcek yemeye ilişkin önyargılar, besleyicilik nitelikleri açısından gereçlendirilemez*" demekteler. Dahası böcek yetiştiriciliği inek, domuz ve koyun yetiştirmekten çok daha küçük bir alan gerektirir. Böceklerin, çiftlik hayvanlarının yaptığından çok daha etkin bir şekilde besinleri proteinlere dönüştürmesi, aynı miktar yenilebilir ürün üretmek için çok daha az yeme (on kat daha az) ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Ayrıca soğukkanlı hayvanlar olan ve son derece düşük gaz salınımı yapan böcekler, çoğu çiftlik hayvanından daha az sera gazı salınımı yapmaktadırlar. Gerçekten de böcekler, atık miktarını azaltmak için kullanılabilirler.

Bütün bunlara ilaveten böcek çiftçiliği özellikle pek çok yenilebilir böceğin yaşadığı gelişmekte olan tropikal ülkelerde yeni istihdam ve gelir kaynakları oluşturabilir. Nitekim böcek tüketiminin büyük miktarı, bütün yıl boyunca bol miktarda bulunabilen ve büyümeye meyilli tropik böceklerin olduğu sıcak iklimlerde gerçekleşmektedir. Bu noktada şu argümanlar öne sürülebilir: yoksul çiftçiler, GDO'lu⁴ gıdalar yerine böcek yetiştiriciliği yaparak çokuluslu firmaların hakimiyetinden kurtulabilirler. Bunun için yapılması gereken, gıdaların işlenip dönüştürüldüğü sanayi tesislerinin

yanına büyük böcek fabrikaları kurmaktır. Böylece böcekler, bu tesislerden çıkan atıklarla beslenerek bunları hayvansal proteinlere dönüştürebilirler [16].

Esasında bazı İtalyan ve Fransız peynirlerinde olduğu gibi Avrupa'da halen satılmakta olan pek çok gıdanın içinde böcek mevcuttur. Yine Kaliforniya ve Fransa'da bulunan bazı restoranların menülerinde böcek bulunmakta ve şirketler böcekten yapılmış ürünler satmaktalar [17]. Çin'de ise 1996'dan bu yana karınca ihtiva eden onlarca gıdaya yetkili makamlarca onay verilmektedir. Kısacası şu veya bu şekilde böcek yenmekte.

Ancak bütün bunlara rağmen böcekler, genellikle ekonomik ya da fiziksel olarak başka gıdalara ulaşılamaması halinde ve acil durumlarda kullanılan bir gıda seçeneği olma özelliğini korumaktadır. Böceklerin, insanların damak tadının bir unsuru olarak düşünüldüğü Tayland gibi ülkelerde bile böcek tüketimi, bütün beslenme tarzının yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin, larvaların yaygın olarak tüketildiği Çin'de, insanların gelir düzeyi arttıkça tüketilen böcek miktarı azalmaktadır. Buradan basit bir sonuç çıkmaktadır: yoksullar daha fazla böcek tüketmektedirler. İnsanlar, FAO'dan daha fazla şey bilmektedir.

İkinci olarak; şu an bazılarının yenilebileceğini düşünüyor olsak da böceklerin, hayvansal atık ve çöplerle beslenmesini yasaklayan mevcut gıda mevzuatı çerçevesinde yenilebilir gıdalar olarak değerlendirilmesi pek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü böcekler zaten atık ve çöplerle beslenerek yaşarlar ve hatta FAO raporuna göre böyle beslenmeleri de gerekir. Ayrıca, böceklerin vücudunun böcek ilaçları ve diğer kimyasalları ne şekilde yok ettiklerine ilişkin ortaya konmuş hemen hiçbir bilimsel araştırma yoktur.

Sonuç olarak, FAO'nun insanlara böcek yemelerini tavsiye etmesi, aslında fakirleştirmemizi göstermektedir. Dahası bu tavsiyenin asıl gösterdiği, dünyadaki açlıkla mücadele için aşağı yukarı 60 yıldır uğraşan kurumların perişan halidir. FAO, 2006 yılında belirlemiş olduğu "açlık sınırında yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi"ne yönelik hedefine hemen hiçbir şekilde ulaşamayacağını kabul etmiş durumdadır; ki bu kabul yapıldığında daha ekonomik kriz gerçekleşmemişti bile. Şu an ise 1990'larda olduğundan çok daha fazla insan, sadece nüfus artışı yüzünden değil, yoksul ülkelere dikte edilen ekonomik politikalar nedeniyle de açlık

çekmektedir. Bir başka ifadeyle FAO, bahse konu önerisiyle yoksul çiftçilerin yaşamını düzeltmek için çözümler bulmak ve gıda üretimine ilişkin sorunlar konusunda dünyaya yardımcı olmak yerine, duvardaki yarıklar içinde yenilebilir şeyler bulmaya çalışmamız gerektiğini söylemektedir.

Bu düşüncenin arkasında iğrenç bir ikiyüzlülük yatmakta: *“böcek ve larvalarla beslenen şu insanlara bir bakın... Evet, fakirler ama mutlular; modernleşme kirletmemiş onları”*. Bu ise, Rousseau'nun kapitalizmin çöküşünü gerekçelendirmesinin kötü bir taklididir. *“İnsanların yaşam standardını artırmaya yardımcı olması için sosyal ve ekonomik kalkınma gibi şeylere ihtiyacımız yoktur. Tek yapmamız gereken, kendimizi onların şartlarına adapte etmektir.”* İşte FAO'nun bugünkü pozisyonu budur.

Böceklerle Gerçekten İhtiyacımız Var mı? Peki Alternatiflerimiz Neler?

Böcek yemeye karşı çıkmak için yöneltilen en kararlı argüman, buna ihtiyacımızın olmadığıdır. Her şeyden önce gıda arz ve talebi aynı hızda artmaktadır. Büyük bir kısmı ilkel yöntemlerle yapılan geleneksel tarımdan elde edilen ürünler, halen % 1 hızla artmaya devam etmektedir ki bu oran hâlihazırdaki nüfus artışından fazladır. Oysa yoksul çiftçilere gelişmiş teknikler vererek on yıllar boyunca sürececek verimlilik artışlarına ulaşılması mümkündür. Dahası gıdaların % 50'si süreç içerisinde ziyan olmakta ve bu atıklar da ironik bir şekilde yenilebileceğinden bahsettiğimiz böceklerin beslenmesinde kullanılmakta.

Artan yeni nüfusu beslemek için gerekli ürünleri yetiştirmeye ilişkin sorunun bir diğer yönü de sulamadır. Sulanan topraklardan daha fazla ürün alınır. Yeryüzü suyla kaplı olduğundan, sorun, insanların kullanımından alınıp tarımsal faaliyetlere ayrılan ve toplam temiz su potansiyelinin % 70'ine tekabül eden miktardaki suyun nasıl muhafaza edilip geri dönüştürüleceğidir. Bu ise su kaynaklarına ilişkin günümüzde yaşanan diplomatik krizleri bir tarafa bırakıp kaynakların uluslararası düzeyde planlanmasını ve işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Kapitalist şartlar altında gelecekteki durum çok daha kötü olacak ve muhtemelen su kaynaklarının kontrolüne ilişkin savaflara şahit olacağız. İnsan uygarlığı binlerce yıl önce su altyapısının kurulmasıyla başladı ve şu anda bazı nedenlerle çökmek üzere. Oysa su kıtlığı, bizatihi doğanın bir gerçekliği olmayıp bir yatırım sorunu ve bunu kimin kontrol ettiğine ilişkin bir sorundur.

Bütün istatistiklerin de gösterdiği üzere gıda kıtlığı bir tür mittir. İnsanlığın büyük kısmının açlık çekmesinin asıl nedeni kâr hırsıdır. Bilimsel açıdan bakıldığında, şu anki kaynaklarla bırakın 10 milyar, 20 milyar insanı bile beslenebilir. Dahası bunun için bilimsel gelişmeleri beklememize falan da gerek yok.

Kısaca alternatiflerden bahsetmeden önce, neyin asla alternatif olmayacağına değinmeliyiz. Son bir kaç yıldır, yerel üretici ile tüketicinin doğrudan irtibata geçtiği "sıfır ürün mesafesi"⁵ ve organik gıda satışlarının tavan yaptığını görüyoruz. Söz konusu bu gıdalar daha kaliteli ve de daha pahalı olduğundan ücretlerin düşük olduğu kitlesel işsizlik dönemlerinde, sıradan işçilerce satın alınması pek de mümkün değildir. Toplumsal açıdan baktığımızda, bu işçilerin büyük firmaların tarımsal hâkimiyetine karşı koyması da mümkün değildir.

Bu sadece ürün farklılaştırmasına ilişkin bir mesele de değildir. Otomobil üreticilerinin lüks ve aile tipi otomobiller üretmesi gibi süpermarketler de organik ve organik olmayan ürünler satmaktadırlar. Bir taraftan organik gıda firmaları dev holdinglerce yutulurken diğer taraftan da -ve oldukça ironik şekilde- organik ürünlere market raflarından kolayca ulaşılabilir. Bunlara ilaveten, tıpkı diğer sektörlerdeki kooperatif tarzı işletmelerde olduğu gibi kapitalist bir çevrede kurulan şirketlerde gittikçe diğerlerine benzemeye başlar. Organik gıda üreticilerinin nicelik açısından sektördeki diğer büyük oyunculara benzer bir hale gelmesi, "iş ahlakı" açısından onlardan çok daha farklı olmalarını gerektirmez. Örneğin, sıfır ürün mesafesi kavramına baktığımızda, uluslararası işbölümü öyle bir şeydir ki herhangi bir ülkeyi uluslararası piyasalardan ayırmak mümkün değildir. Buradaki vurgu, dünya ölçeğinde hangi sınıfın hâkimiyetini sürdürdüğüdür. Bu nedenle büyük işletmelerin gıdalar üzerindeki hâkimiyetlerini yok etmeye dönük çabaları değerli bilsak bile nasıl ki atlı arabalar çokuluslu otomobil sanayisine alternatif oluşturamazsa, küçük çiftlikler de bir çözüm değildir. Bilimsel açıdan bakıldığında, pek çok gelecek vadeden araştırma var ki bunların bir kısmı ilk bakışta kurgu bilimsel görünebilir ancak satılabilir niteliktedir. Örneğin NASA, uzay araştırmalarında görevlendirdiği mürettebatı yazıcıda üretilen gıdalarla beslemeyi deniyor. Bilim insanları sentetik maya ve sentetik et üretmeye çalışıyor [18]. Bu teknolojinin en ilginç yönü, yukarıda bahsettiğimiz hayvanların kesilmesine ilişkin o korkunç tabloyu ortadan

kaldırmasıdır. Kuşkusuz bu teknoloji, GDO'lu gıdaların üretilmesinde de olduğu gibi hâlihazırda zaten kullanılmaktadır.

GDO'lu Ürünler

GDO'lu ürünler, tarımdaki en tartışmalı yeniliklerden biridir. FAO gibi büyük çokuluslu ve uluslararası organizasyonlar, bu ürünleri şiddetle desteklerken, sol ve yeşiller ise karşı çıkmaktadırlar. Konunun sadece bilimsellik ile ilgisi yoktur. Biz Marksistler biliyoruz ki bilim, boşlukta bir yerde oluşmaz. Asıl sorun, bilimin nereye ve nasıl yönlendirileceğine kimin karar verdiğidir. Nitekim GDO'lu ürünler, tarımdaki kapitalist hâkimiyetin en saf unsurlarıdır. Bu ürünler büyük şirketlerin elinde olduğu sürece bunların "nötr" bir şekilde kullanımı beklenemez. İşin aslına bakılırsa, GDO'lu ürünlerin kontrolünü elinde bulunduran Monsanto'ya⁶ ve hatta FDA'ya⁷ bile güvenemeyiz. Büyük şirketler ve düzenleyici kurumlar, bu ürünlere ilişkin sorunların farkında olsalar dahi bunu gizlemektedirler; tıpkı çokuluslu firmaların sigara, asbest ve diğer yüzlerce benzer üründe yaptıkları gibi.

Tarım sektöründe, gerçeklerin yıllardır gizlendiği pek çok vakanın bulunduğunu biliyoruz. Örneğin, BSE hastalığına (Bovine spongiform encephalopathy- *Siğirilerin Süngerimsi Beyin Hastalığı* ya da yaygın ismiyle *deli dana hastalığına*) bakalım. İlk vaka 1984 yılında tespit edilmesine rağmen siğirilerin hayvan etiyle beslenmesine daha yakınlarda son verildi. Aynı durum dioksinli tavuklar, bulaşıcı sular vb. için de geçerliydi. Bu tür skandallar her ortaya çıktığında, münferit vakalar gibi sunuldu ve gazete manşetlerinden kaldırıldı [19]. O yüzden de GDO karşıtı aktivistler bu konuda kesinlikle çok haklılar.

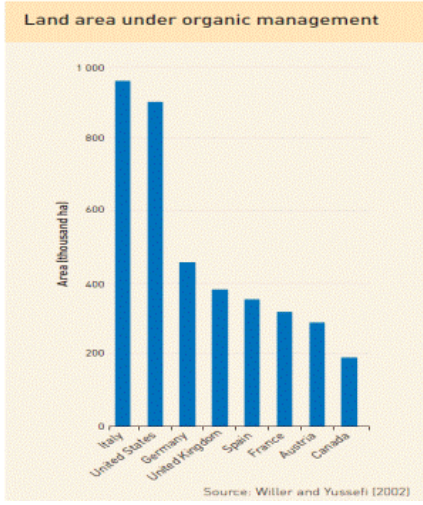
İkinci olarak, çiftçiler satın almaları zorunlu tutulduğu için her geçen yıl çokuluslu şirketlerin GDO'suna daha fazla mahkûm hale gelmekte. Tıpkı uyuşturucu satıcılarının ilk kez kullanacaklara okul önlerinde ücretsiz uyuşturucu dağıtması gibi şirketlerin de yoksul çiftçilere ucuz fiyatlı tohum vererek "yardımcı" olmaya bu kadar hevesli olmalarının nedeni daha fazla GDO'lu ürün satmaktır. Çiftçiler artık bütünüyle büyük şirketlerin kölesi haline getirilmişlerdir. GDO'yu şiddetle savunan FAO bile "*bu ürünlerin çoğunlukla gelişmiş ülkelerdeki büyük ölçekli çiftlikler ile sanayi işletmelerinin ihtiyaçlarına göre üretildiğini ve bu nedenle de gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul*

çiftçilerin bunlardan yararlanamadığına" işaret etmektedir. FAO ayrıca pazardaki yoğunlaşmanın ve gübre sanayindeki tekelleşmenin, çiftçilerin kontrol ve seçenek imkânlarını azaltarak tohum için yüksek fiyat ödemelerine neden olduğunun altını çizmektedir: "*Bir şirket tek başına GDO'lu pamuk pazarının yüzde 80'ini, GDO'lu soya fasulyesi pazarının ise yüzde 33'ünü kontrol etmektedir*" [20]. Bu tohumların patenti büyük şirketlere ait olduğundan, parasını vermeyen hiç kimse bunları kullanamamaktadır!

Uluslararası ve ulusal makamların gıdalara ve hatta genlere patent verme yöntemleri, durumun ne kadar iğrenç bir hale geldiğini göstermektedir. Ünlü *Diamond v Chakrabarty*⁸ [21] vakasıyla birlikte, ABD yetkili makamları canlı organizmaların bile özel mülkiyete alınabileceğine hükmetti ve bunun sonucunda dev tarım işletmeleri büyük bir heyecanla ve hızla tohum patentleri almaya başladılar. Bunun ise korkunç sonuçları oldu. Şirketler kendi çıkarları gereği patentini elinde tuttıkları tohumları sattıkça biyolojik çeşitlilik ortadan kalktı. Değiştirilmiş genlerin yaban hayatına bile yayılabileceği riski olduğunu düşündüğümüzde biyolojik çeşitliliğin daha da azaltılabileceğinin de farkında olmamız gerekir. Şurası oldukça ilginç bir husus: biyolojik çeşitlilik, doğanın temel bir özelliği ve kapitalizmle bağdaşmaz. Neticede GDO'lu gıdalar, işçilerin bütün ekonomi üzerindeki kontrolü açısından ele alınmadığı sürece, bu gıdalar çözümün değil sorunun bir parçası olacaktır.

Diğer taraftan, ülkelerin çevre dostu oldukları için GDO'lu gıdalarla mücadele edeceklerine inanmak oldukça naif bir bakış açısı. Buradaki mesele, aslında ticari bir savaştır. GDO teknolojisi asıl olarak ABD'ye ait olup bu teknolojinin kullanımı coğrafi olarak son derece sınırlıdır. Küresel GDO üretilen alanların yüzde 99'u sadece 4 ülkede yer almakta. Yalnızca ABD, dünyadaki toplam GDO ürünlerinin % 69'una sahiptir. AB'nin GDO'lu gıdalara itirazının arkasında yatan da işte budur: Avrupalı şirketler, hem patent hem de kullanılabilir arazi bakımından Amerikalı şirketlerle rekabet edebilecek durumları yoktur. Yoksa Avrupalı kapitalistlerin halklarının sağlığını düşünerek daha az kâr peşinde koşturdukları falan yok. Sorun onların bu savaşı kazanamayacak olmasıdır. O nedenle de, oyunun kurallarını değiştiriyorlar. Deli dana hastalığı, bu şirketlerin gerçek tavırlarını gösteren örneklerden sadece biridir. Avrupa tarımındaki yoğunlaşma daha düşük olup kalite daha yüksektir. Örneğin, organik yöntemlerle ekilen arazilerin oranı şu şekildedir [22]:

Tablo2

Büyük ABD şirketlerine güvenemeyeceğimiz gibi bunların Avrupalı küçük rakiplerine de güvenemeyiz. Mesele GDO'lu gıdaların ne kadar güvenli olduğu değildir. Asıl mesele, büyük tarımsal işletmeler kendi kârlarını artırmak için bizim nasıl beslenmemiz gerektiğine karar verdiği sürece insanlığın asla güvende olamayacağıdır.

Sağlıklı Gıda İçin İşçilerin Kontrolü

Gıdaların üretim ve dağıtım şeklinin değiştirilmesi için bir bütün olarak toplumun organize oluş şeklini değiştirmemiz gerekir. Büyük tarımsal işletmelerin hâkimiyetine karşı direnen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işçi ve köylü hareketlerini memnuniyetle karşılıyoruz. Ancak, sadece direnmek yeterli değildir. Teknolojik ilerlemelerin *bizatihi* insanlığa karşı olduğunu düşündüğümüz sanılmasın; fakat şunun da farkındayız ki sömürü ve yoksulluk, geleneksel tarımsal yöntemlerle el ele gitmektedir. Kapitalizm, insan hayatını ve çevremizi tüketmektedir. Bu sorun, organik gıdalar gibi kısmî çözümlerle ortadan kaldırılamaz.

Bilim, insanlığın beslenmesine katkıda bulunabilir. Bununla birlikte asıl mesele, ekonomiye ve bilimsel araştırmalara kimin hükmettiğidir. Gıda sanayisinde faaliyet gösteren çokuluslu şirketlerin varlığı, gezegenin kaynaklarının küresel ölçekte akılcı ve uyumlu bir şekilde yönetimi için gerekli yolu nesnel olarak hazırladı. Halen kullandığımız ve gelecekte ortaya çıkması muhtemel teknolojiler sınırsız imkânlar açtı. Şurası gayet açık ki halen pek çok hastalığın temel nedeni olan açlık

sorununu, herkese yeteri kadar gıda sağlayarak ve insanların beslenme tarzını değiştirerek bütünüyle çözmek mümkündür.

Ancak, teknoloji ve bilim özel mülkiyete haiz çokuluslu şirketlerin elinde olduğu müddetçe, bunlar sadece kârları artırmak için kullanılacak ve milyarlarca insanın sağlığı, hayatı önemli olmayacaktır. Bizler onların umurunda falan değiliz; dahası besin zincirine müdahil olan genetik mühendisliğinin ve diğer bütün kimyasalların etkileri de ilgilendirmiyor onları.

İşçilerin kontrolü olmadığı müddetçe bizatihi teknoloji, sorunları çözemez. Bu nedenle sadece kimyasal tarım şirketlerini millileştirmemiz yeterli olmayacaktır; ayrıca dağıtım ağlarını, süpermarketleri vb. de millileştirmeliyiz. Kâr güdüsünün yerini, temel ekonomik ihtiyaçların tamamında olduğu gibi beslenme konusunda da işçilerin refahı almalıdır. Yeryüzündeki milyarlarca insanı, ekolojik açıdan sürdürülebilir bir tarzda beslemek için gerekli olan tek çözüm, kamusal mülkiyet ve demokratik planlamadır.

Dünya Bankası, Şubat 1986 tarihli politika çalışmalarından birinde şunu belirtmekteydi:

Dünya'da yeterli besin mevcuttur. Küresel gıda üretimindeki artış, geçen kırk yıl süresince yaşanan benzersiz nüfus artışından çok daha hızlıdır... Ancak yoksul ülkeler ve milyonlarca yoksul insan bu bolluktan kendisine düşen payı alamamaktadır. Ayrıca bu insanlar, alım güçleri olmadığından yeterli gıda güvencesine de sahip değillerdir.

İşte size sunulan kapitalizm bu ve o zamandan bu zamana dek pek değişiklik olmadı. Böcek yememizi önermeleri, insanlığın kapitalizmin hükümranlığına sonsuza kadar boyun eğmesi gerektiğini söylemenin bir başka yoludur. Açlıktan kurtulmak için böcek yememiz gerekmiyor. Bilakis, böcekler gibi yaşamamak için kapitalizmi yok etmemiz gerekiyor.

Sonnotlar

[1] FAO, *World agriculture: towards 2015/2030. Summary Report*, 2002, p. 9.

(http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/esag/docs/y3557e.pdf).

[2] a.g.e., s. iv.

[3] http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err155.aspx#.UiYIFD_8KSo.

- [4] http://en.wikipedia.org/wiki/Food_waste.
- [5] http://www.ucsusa.org/food_and_agriculture/our-failing-food-system/industrial-agriculture/they-eat-what-the-reality-of.html.
- [6] www.fao.org/english/newsroom/news/2002/7833-en.html.
- [7] <http://www.marxismo.net/scienza/dalla-mucca-pazza-agli-ogm>.
- [8] Giriş için bkz. E. Schlosser *FastFoodNation*, 2001, and G. Critser, *Fat Land*, 2003.
- [9] <http://www.informarexresistere.fr/2013/09/18/una-scuola-per-bambini-non-per-clienti-o-consumatori-mc-donalds-non-ci-deve-entrare/>
- [10] http://en.wikipedia.org/wiki/Obesity_in_the_United_States.
- [11] <http://www.military.com/military-fitness/weight-loss/troops-too-fat-to-fight>.
- [12] <http://www.news.cornell.edu/stories/2009/11/half-us-children-will-use-food-stamps-study-shows>.
- [13] Örneğin, bkz., G. Taubes, *Whywegetfat*, 2011.
- [14] “Edibleinsects: Futureprospectsforfoodandfeedsecurity” (<http://www.fao.org/docrep/018/i3253e/i3253e.pdf>).
- [15] bkz. <http://www.fao.org/forestry/edibleinsects/en/> andalso<http://www.insectsarefood.com/resources.html>.
- [16] <http://www.fao.org/newsroom/it/news/2008/1000791/>.
- [17] Böcekten yapılmış yemek tariflerinin yer aldığı Fransızca bir site için bkz. (<http://www.comby.org/insect/recettfr.htm>).
- [18] Örneğin bkz., <http://www.theguardian.com/science/2013/aug/05/synthetic-meat-burger-stem-cells>.
- [19] <http://www.marxist.com/food-industry-capitalism160200.htm>.
- [20] FAO, a.g.e., s. 51.
- [21] http://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_v._Chakrabarty.
- [22] FAO, a.g.e., s. 55.

*“*Let them eat insects – Food and the future of capitalism*” başlığıyla <http://www.marxist.com>’da 28 Şubat 2014 tarihinde yayınlanan yazının çevirisidir.

¹FAO (The Food and Agriculture Organisation), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (ç.n).

²Dini kaynaklara göre Dünya’nın sonu geldiğinde yapılacağı kehanet edilen büyük kıyamet savaşının adı. (ç.n)

³Yönetmenliğini Morgan Spurlock'ın yaptığı fast food dünyasının gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için çekilen belgesel film. (ç.n)

⁴ GDO: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (ç.n).

⁵Sıfır ürün mesafesi (zerofoodmiles), yerel üreticiden başlayıp tüketiciye ulaşana kadar ürünlerin ne kadar yol kat ettiğine vurgu yapan bir kavram (ç.n).

⁶GDO'lu tohum pazarının yaklaşık yüzde 90'ına hükmeden, tarım ilacı ve küresel tohum pazarının ise liderlerinden biri olan ABD menşeli firma (ç.n).

⁷ FDA (FoodandDrug Administration), Amerikan Gıda ve İlaç İdaresi (ç.n).

⁸ Amerikan Temyiz Mahkemesi, *Diamond v. Chakrabarty* davasında, genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların patentlenerek pazara çıkarılabileceğine karar vermiştir. (ç.n.)